

Wioletta KAŁAMUCKA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej
Instytut Nauk o Ziemi
Zakład Ochrony Środowiska
Lublin, Polska
e-mail: wkalamuc@poczta.umcs.lublin

KRAJOBRAZ IDEALNY

WPROWADZENIE

Krajobraz jest przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych zgłębiających jego strukturę, funkcjonowanie, ewolucję, jego walory niematerialne a także wskazujących kierunki właściwego kształtowania i zagospodarowywania. Krajobraz jest też pojęciem używanym w języku potocznym w odniesieniu do obserwowanej i doświadczanej wieloma zmysłami przestrzeni życiowej. W tym znaczeniu stanowi ważny element jakości życia. Zagadnieniem interesującym wydaje się poznanie opinii na temat cech krajobrazu spełniającego wszelkie wymagania – idealnego, perfekcyjnego – i roli jaką spełniają w nim wrażenia dźwiękowe.

W artykule przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych w 35 osobowej grupie studentów II roku studiów licencjackich na kierunku ochrona środowiska Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Okazją do bardziej szczegółowego zapoznania się z opiniami stały się zajęcia z przedmiotu „Nauka o krajobrazie” prowadzone przez pracowników Zakładu Ochrony Środowiska w wymiarze 15 godzin wykładu oraz 15 godzin ćwiczeń. Tematyka zajęć obejmowała szeroki zakres zagadnień począwszy od istoty pojęcia krajobraz, zagadnień percepcji, rodzajów i typów krajobrazu, przez ewolucję krajobrazu, degradację, waloryzację, podstawy kształtowania krajobrazu i jego ochrony po zagadnienia wartości niematerialnych w tym tożsamości krajobrazu. Szczegółowy opis tematyki ćwiczeń z tego przedmiotu można znaleźć w artykule P. Czubli (Czubla, 1998). Tematyka tych zajęć jest na tyle aktualna, że z pewnymi modyfikacjami większość tematów realizowana jest do dziś.

Tematem ostatniego ćwiczenia podsumowującego semestr był krajobraz idealny. Ćwiczenie polegało na narysowaniu (bez względu na opinię o własnych zdolnościach do rysowania) oraz opisaniu krajobrazu uznanego przez autora pracy za

idealny. Na początku zajęć objaśniono znaczenie słowa idealny w brzmieniu, jakie podaje Słownik Języka Polskiego PWN („doskonały, odznaczający się najwyższą jakością, samymi zaletami, znakomity, bezbłędny, wzorowy”). W opisie poproszono o określenie:

1. Czy przedstawiony krajobraz istnieje w rzeczywistości, jest przypomniany, przywołany ze wspomnień, czy został wymyślony?
2. Jakie cechy powinien posiadać krajobraz, aby można go było uznać za idealny, a jakie uniemożliwiają taką jego kwalifikację?
3. Miejsca, typu krajobrazu, w którym autor spędził dzieciństwo.

Zebrane prace (rysunki i opisy) były przedmiotem analizy, w której określono następujące cechy: rodzaj krajobrazu, stopień jego przekształcenia, elementy krajobrazu spostrzegane zmysłami, obiekty i cechy wskazywane jako konieczne i niepożądane w krajobrazie idealnym, kategoryzację: krajobraz realny/wymyślony oraz miejsce, w którym autor spędził dzieciństwo.

ANALIZA OPISÓW KRAJOBRAZU

Opisy krajobrazu, stanowiące formę wyrażenia swoich osobistych opinii i ocen, mimo jednorodności grupy pod względem wieku (21 lat) oraz wykształcenia i zakresu wiedzy o krajobrazie i środowisku przekazywanej w czasie studiów, charakteryzowały się dużym zróżnicowaniem. Można wśród nich wyróżnić kilka grup. Do pierwszej, najliczniej reprezentowanej, należy opis krajobrazu o dużym stopniu naturalności, postrzegany wielozmysłowo, będący źródłem pozytywnych przeżyć, dający poczucie bezpieczeństwa, bez troski, radości.

Opis 1:

„Krajobraz idealny to według moich wyobrażeń miejsce odizolowane. Siedząc wygodnie z zamkniętymi oczami mogę bez trudu wyobrazić sobie taki świat. Piękne jezioro wśród wysokich stromych szczytów górskich. Nie sposób nie zwrócić uwagi na takie miejsce. Przejrzyste, idealnie niebieska woda, promienie słońca padające na lustro wody. Na tafli odbijają się wyraźnie groźne, lekko ośnieżone szczyty. Wyobrażam sobie siebie siedzącą wśród drzew nad jeziorem a dookoła słysząc jedynie szum wody i śpiew ptaków. Zewsząd docierają do mnie zapachy lasu, gór, wody. Jest to miejsce, gdzie ciszę przerywają jedynie dźwięki natury: delikatne i synchroniczne. Wszystko idealnie ze sobą współgra, idealnie do siebie pasuje. Krajobraz idealny to świat, w którym nie ma papierków, śmieci, gdzie człowiek nie zdążył jeszcze zostawić swojego piętna.

Krajobraz przedstawiony przeze mnie istnieje naprawdę. W takim miejscu spędziłam wakacje. Swoje dzieciństwo spędziłam na wsi”.

W wielu opisach znalazł swoje odzwierciedlenie duży zakres wiedzy o funkcjonowaniu środowiska, źródłach zagrożeń, formach degradacji, jaką zdobywają

studenci kierunku ochrona środowiska. Uwaga autora tego opisu skierowana jest na brak degradacji i zakłóceń, występowanie symptomów świadczących o istnieniu równowagi ekologicznej. Ten typ krajobrazu można określić jako „biocenotyczny”.

Opis 2:

„Krajobraz idealny to według mnie krajobraz górski, oddalony od zgiełku i hałasu miasta. Wysokie góry otaczają dolinę przez którą przepływa rwący potok czystej wody. U podnóży gór znajduje się mnóstwo drzew iglastych typowych dla tego typu krajobrazu. Drzewa są zdrowe, bujne nie skażone cywilizacją, nie zniszczone kwaśnymi deszczami. Bogate zalesienie i zakrzewienie chroni glebę przed erozją i wymywaniem. Z lasu wytaniają się dzikie zwierzęta poszukując pokarmu. Brak tu kłusowników polujących na zwierzynę, zbieraczy grzybów, jagód i poziomek, którzy zakłóciliby równowagę tej biocenozy. Woda w potoku bogata jest w zwierzęta wodne i inne organizmy. Świadczy to o jej czystości i braku jakiegokolwiek skażenia prowadzącego do eutrofizacji. Nie ma tu żadnego składowiska odpadów, czy dzikich wysypisk śmieci, które zanieczyściłyby to środowisko. Wszędzie rosną kwiaty różnych gatunków, w tym także chronionych. Linie wysokiego napięcia przeprowadzone są pod ziemią. Powietrze jest czyste i świeże bowiem nie ma tu jakiegokolwiek fabryki z kominami. W krajobrazie idealnym nie ma autostrad ani ulic za to polne dróżki i leśne ścieżki. Krajobraz idealny to krajobraz bez udziału człowieka, bez urbanizacji i przemysłu.

Jest to krajobraz przeze mnie wyobrażony. Dzieciństwo spędziłam w mieście”.

Ryc. 1. Ilustracja krajobrazu idealnego do opisu 2.

Fig. 1. Illustration of ideal landscape for description 2.

Odminną wizję krajobrazu idealnego przedstawiono w opisie 3. W odróżnieniu od poprzednich jest to krajobraz „uczłowieczony” – miejsce zaspokajania wielu potrzeb zarówno materialnych, jak i niematerialnych ludzi (wspólnoty ludzi)

w różnym wieku, miejsce symbiozy człowieka i natury. Zagrożenie dla krajobrazu stanowi niemoralne postępowanie ludzi nadmiernie eksploatujących zasoby środowiska i ich agresja wobec środowiska.

Opis3:

„Dla mnie krajobraz idealny to taki, w którym wszystko jest w zgodzie z naturą i człowiekiem. Na moim rysunku znajduje się rodzina, która dba o siebie. Dziecko ma piaskownicę, zabawki, wiaderko. Obok jest studnia, która jest zabezpieczona, aby nikt do niej nie wpadł. Dorośli pobierają z niej wodę bez użycia energii elektrycznej. Za domem pasą się owce, z których wełna jest ciepła i przydaje się w zimie. Ludzie używają rowerów i nie zanieczyszczają środowiska. Dom jest ogrodzony więc nikt niepowołany nie przyjdzie zakłócić spokoju rodziny. Jest świeże powietrze. Jest las. Góry zapewniają spokój i harmonię. Można się dzięki nim wyciszyć. Dlatego tak chętnie odwiedzają je turyści, którzy tak jak mieszkańcy chronią przyrodę i nie chcą zakłócić biegu natury.

Taki krajobraz mogą zakłócić ludzie, którzy będą żądni władzy i pieniędzy, dostępu do surowców naturalnych. Nie będą szanować praw natury. Zetną las i postawią fabryki i powietrze nie będzie już takie czyste i zdrowe. Takie zachowanie wzbudzi agresję wśród zwierząt, które będą chciały bronić swego domu.

Nie wiem czy jeszcze istnieje taki krajobraz. W dzisiejszych czasach słyszy się ciągle o nowej technice, która szkodzi środowisku. Mam tylko nadzieję, że gdzieś daleko w górskiej wsi można spotkać ludzi, którzy potrafią się obyć bez samochodu, wiedzą jak zachować się w lesie czy w górach. Nie potrzebują udoskonaleń nauki, fabryk i potrafią się cieszyć tym co mają.”

Z analizy zebranych materiałów wynika, że przedstawione ilustracje i opisy w większości odnosiły się do krajobrazów wyobrażonych (63%). W obu kategoriach (krajobrazy rzeczywiście istniejące i wyobrażone) bardzo rzadko pojawiały się opisy krajobrazów idealnych spoza naszej strefy klimatycznej. Trzy z nich były krajobrazami strefy gorącej – wybrzeży ciepłych mórz (krajobrazy wyobrażone), a jeden Alaski (oglądany).

W kilku przypadkach podano lokalizację geograficzną krajobrazów uznanych za idealne jako dopełnienie opisów, w których trudno ukazać wszystkie szczegóły. Najczęściej wskazywano na krajobrazy Tatr jako masywu górskiego (1 wskazanie) oraz widoków określonych fragmentów: doliny Jaworzynki, widok z Sarniej Skały, Morskie Oko (po 1 wskazaniu). Drugim obszarem górskim były Bieszczady (1 wskazanie). Pojawiły się też 3 wskazania regionu lubelskiego: Roztoczański Park Narodowy, Borów k. Żółkwi (Wyniosłość Giełczewska, powiat krasnostawski) oraz Niedrzwica (powiat lubelski) – z zastrzeżeniem, że do ideału brakuje tu gór. Jedna osoba uznała za krajobraz idealny wyobrażony przez siebie krajobraz stanowiący połączenie polskich gór i Mazur.

Analiza opisów wyraźnie wskazuje, że autorzy prac za idealne uznawali przede wszystkim krajobrazy o dużym stopniu naturalności.

O typie krajobrazu decyduje w najwyższym stopniu rzeźba powierzchni ziemi oraz pokrycie terenu. W analizowanych pracach przeważały krajobrazy górskie (54,2% wskazań) naturalne i o małym stopniu przekształcenia. Były to w przeważającej części krajobrazy gór wysokich (w opisach pojawiały się często ośnieżone wysokie szczyty gór) z niemal nieodłącznym wskazaniem na elementy sieci wodnej: jezioro, rzekę lub strumień górski.

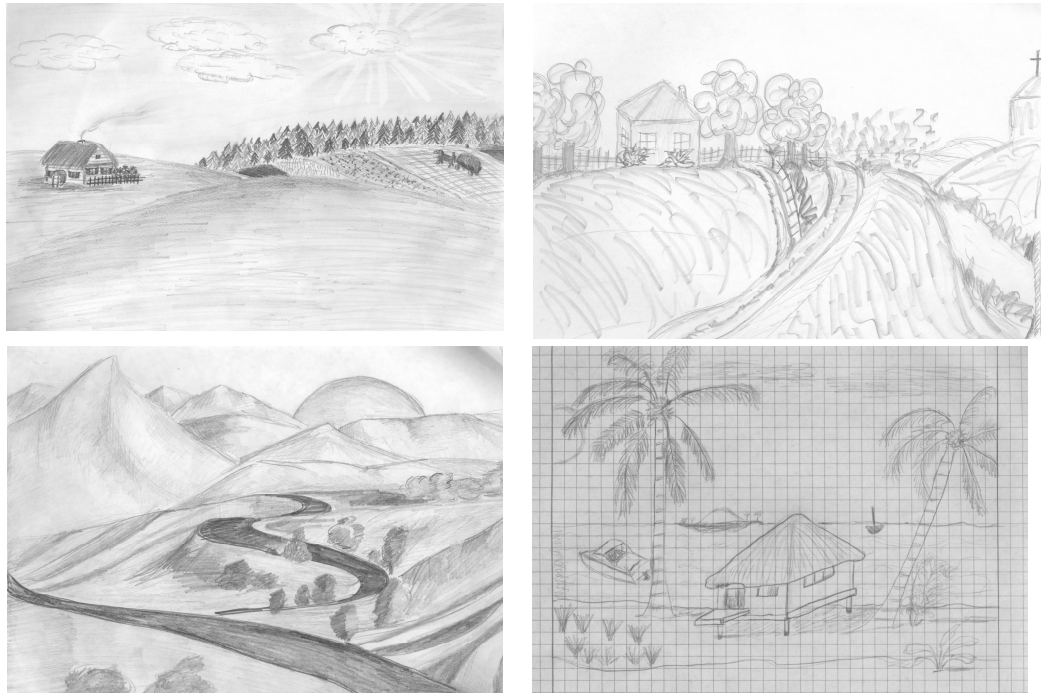
Krajobrazy nadmorskie pojawiły się bardzo rzadko, jedynie w 3 opisach. Wszystkie odnosiły się do krajobrazów nie spotykanych w Polsce: dwa to wybrzeża mórz tropikalnych a jeden – strome wybrzeże fiordowe.

Charakterystyczną cechą opisywanego zbioru był znikomy udział opisów krajobrazów nizinnych. W jednym przypadku autorka wskazała krajobraz rolniczy z dużym udziałem lasów jako krajobraz, który może istnieć na nizinie lub wyżynie. Za krajobraz nizinny można uznać również opisane krajobrazy: puszczy tropikalnej, wnętrza lasu oraz wspomniane wcześniej dwa opisy wybrzeży ciepłych mórz.

Pozostałe krajobrazy (ponad 1/3) przedstawione jako idealne były krajobrazami o urozmaiconej rzeźbie, ale niedużych wysokościach względnych.

W analizie opisów zwrócono również uwagę na stopień przekształcenia krajobrazu. Przeważały w nich, chociaż nieznacznie, krajobrazy kulturowe: górskie o niedużym stopniu przekształcenia, z tradycyjnym osadnictwem (10 wskazań), wiejskie (6) i rolnicze otwarte – bez udziału osadnictwa (4). Wśród elementów kulturowych tworzących te krajobrazy najczęściej pojawiły się tradycyjne chaty, niewielkie domy mieszkalne, zabudowa zagrodowa, ścieżki, wiejskie drogi. Bardzo słabo odzwierciedlona została w nich symbolika religijna. W jednym opisie oraz na jednej ilustracji pojawił się wiejski kościół, a tylko na jednej ilustracji krzyż (na Giewoncie).

Krajobrazy naturalne (za takie uznano krajobrazy słabo przekształcone przez człowieka, bez osadnictwa) wskazało 15 osób. W tej kategorii zdecydowanie przeważały krajobrazy górskie (13 osób). Pozostałe dwa to: krajobraz lasu tropikalnego i lasu naszej strefy klimatycznej (ryc. 2).

Ryc. 2. Przykłady ilustracji załączonych do opisów krajobrazu idealnego autorstwa studentów II roku ochrony Środowiska UMCS

Fig. 2. Examples of illustrations enclosed for descriptions of ideal landscape made by students of second year of environmental protection studies.

Krajobraz doświadczany jest wielozmysłowo. Największy udział w odczuwaniu odgrywa zmysł wzroku, spośród pozostałych największe znaczenie należy przypisać zmysłowi słuchu (Kowalczyk, 1992). W świetle przeprowadzonych badań jest to stwierdzenie słuszne. Określenia powiązane z odczuwaniem bodźców słuchowych pojawiły się w 15 opisach (42,9%). Częściej były to odgłosy przyrody żywej (9 wskazań). Najczęściej wskazywanymi odgłosami były: śpiew ptaków, odgłosy dzikich zwierząt rechot żab.

Stosunkowo wiele osób (10) wskazało na odczucia związane ze zmysłem powonienia: zapach czystego powietrza (5) morskiej bryzy, zapach gór, wody ze stawu, kwitnącej łąki. W niewielu opisach użyto określeń związanych ze zmysłem dotyku (4 wskazania): ciepła woda, ciepły piasek, zraszająca mgiełka wodospadu, orzeźwiająca kąpiel w wodzie, podmuchy wiatru na twarzy. Tylko w jednym opisie

krajobrazu idealnego pojawiły się określenia odnoszące się do zmysłu smaku. Był to opis wysp w klimacie tropikalnym, na których można rozkoszować się smakiem świeżego mleka kokosowego.

W opisach krajobrazu idealnego stanowiących przedmiot analizy oprócz wskazań elementów przyrodniczych i stworzonych przez człowieka znalazły się określenia odnoszące się do niematerialnej warstwy krajobrazu, pewnych cech, odczuć w istotny sposób wpływających na odbiór krajobrazu. Można je podzielić na kilka grup

1. związane z odczuwaniem ciszy, brakiem hałasu (cisza, niebywały spokój, ostoja ciszy, cicho i spokojnie, z dala od zgiełku”);

2. związane z odczuwaniem stanów emocjonalnych i doznawaniem niezwykłych wrażeń (surowość, majestatyczność, przyjemnie popatrzeć, oaza, gdzie rzeczy materialne nie miałyby znaczenia);

3. związane z pięknem i kompozycją krajobrazu (piękno nieokiełznane, równowaga między elementami przyrodniczymi, dobre wkomponowanie obiektów w przyrodę, miejsc, od którego trudno oderwać wzrok, harmonia, dużo otwartej przestrzeni, urozmaicenie);

4. związane z zaspokojeniem potrzeb niematerialnych (dający poczucie bezpieczeństwa, w którym zapomina się o problemach, gdzie wszyscy są szczęśliwi);

5. związane z dobrym stanem komponentów (czyste, nie zanieczyszczone miejsce, czyste powietrze, dużo zieleni, piękna pogoda, niski stopień przekształcenia komponentów, równowaga biocenozy, wszystko czyste i naturalne);

6. inne o pozytywnym wydźwięku (sielskość, swojskość, poczucie wolności).

Zbiorem określeń przeciwstawnych do wyżej wymienionych były elementy i cechy krajobrazu wskazywane jako dyskwalifikujące krajobraz jako idealny. Wśród nich najczęściej wymieniano fabryki a następnie – samochody, obiekty techniczne, drogi, wysypiska śmieci, linie wysokiego napięcia, szare, betonowe blokowiska, ale również zbieraczy grzybów oraz wszelkie ślady działalności człowieka. Za cechy wykluczające uznawano najczęściej hałas, zanieczyszczenie spalinami, zbyt dużą ingerencję w krajobraz – krajobraz nadmiernie „wyreżyserowany”, ale również zbyt dziewiczy krajobraz.

Wszystkie opisy krajobrazu odnosiły się do korzystnej sytuacji pogodowej (w 24 opisach i rysunkach wystąpiło bezchmurne niebo). Na ogół pora dnia nie była określona, ale na większości ilustracji Słońce znajdowało się powyżej horyzontu). Tylko w 5 przypadkach określono porę roku (2 razy jesień, pozostałe – raz), chociaż z opisów i ilustracji wnioskować można, że przedstawiano krajobraz cieplej pory roku.

Między opisem krajobrazu i jego ilustracją we wszystkich przypadkach istniała zgodność. Dało się zauważyć, że na rysunkach częściej niż w opisie pojawiały się elementy przyrody ożywionej, głównie ptaki. W przeważającej większości rysunków na pierwszym planie znajduje się pojedyncze drzewo. Nie znaleziono natomiast ściślejszego związku między miejscem, gdzie autor pracy spędził dzieciństwo a typem przedstawionego krajobrazu.

PODSUMOWANIE

Postrzeżenie krajobrazu i jego wyobrażenie są uwarunkowane wieloma czynnikami biologicznymi i społeczno kulturowymi: tradycjami kulturowymi, miejscem w strukturze społecznej i pełnioną rolą społeczną, wrodzonymi i nabytymi predyspozycjami estetycznymi, przyjętym systemem filozoficznym, systemem edukacji formalnej i nieformalnej a nawet bardzo osobistymi potrzebami i dążeniami nie ujawnianymi na zewnątrz (Wojciechowski, 1986). Poznanie wyobrażeń krajobrazu idealnego studentów ochrony środowiska, czyli osób, które w przyszłości mogą stać się odpowiedzialne za zmiany dokonywane w krajobrazie, było zagadnieniem interesującym.

Krajobrazy uznane przez autorów prac za idealne były przede wszystkim krajobrazami naturalnymi i o małym stopniu przekształcenia. Brakowało w nich elementów kulturowych o dużych walorach architektonicznych czy historycznych. W opisach pojawiały się co najwyżej tradycyjne drewniane domy, chaty góralskie. Taki wynik jest zbliżony z obserwacjami z ćwiczeń z lat ubiegłych. W kilkuletniej praktyce prowadzenia ćwiczeń tylko raz krajobraz idealny przedstawiony został jako krajobraz zabytkowego miasteczka a dwa razy za idealny uznano krajobraz Manhattanu. Na tę „naturalistyczną” wizję krajobrazu idealnego mógł wpłynąć zakres wiedzy z biologii, chemii, geografii fizycznej, przekazywanej w czasie studiów. Warto zatem podobne badania powtórzyć wśród studentów innych kierunków i porównać uzyskane wyniki.

Krajobraz idealny postrzegany był wielozmysłowo. Za ważne w krajobrazie uznano nie tylko bodźce wzrokowe, ale również inne – w tym zwłaszcza słuchowe i węchowe. Od krajobrazu oczekiwano nie tylko i nie tyle wrażeń estetycznych, kompozycyjnych (wiele krajobrazów było krajobrazami dość pospolitymi), co spełnienia oczekiwań i potrzeb różnych kategorii, w tym potrzeby bezpieczeństwa i potrzeb psychicznych. W opinii autorów prac krajobraz idealny miałby stać się ostoją spokoju, odpoczynku od zgiełku cywilizacji.

Krajobraz idealny w opinii studentów II roku ochrony środowiska okazał się raczej krajobrazem spełniającym osobiste oczekiwania niż krajobrazem „uspołecznionym” – dla wszystkich.

Przeprowadzone studia zwracają uwagę na potrzebę odwoływania się do opinii bezpośrednich użytkowników i rozpoznawania wielu aspektów krajobrazu (w tym również niematerialnych), aby planowane zmiany krajobrazu zachwyciły nie tylko autorów projektów krajobrazowych, ale również tych, którzy będą w tym krajobrazie przebywać.

LITERATURA

- Czubla P., 1998: Ćwiczenia z przedmiotu „nauka o krajobrazie“ w programie studiów geografii i ochrony środowiska UMCS [w:] Ochrona środowiska na uniwersyteckich studiach przyrodniczych (red.): J. Bolałek. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, s. 97-104.
- Kowalczyk A., 1992: Badanie spostrzegania krajobrazu multisensorycznego – podstawą kształtowania obszarów rekreacyjnych. Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz.
- Słownik Języka Polskiego, 1978, PWN, Warszawa.
- Wojciechowski K. H., 1986: Problemy percepcji i oceny estetycznej krajobrazu. UMCS, Lublin.

SUMMARY

IDEAL LANDSCAPE

The landscape is an object of research many scientific discipline researching its structure, immaterial values, evolution and directions of suitable transformations and developing indicative. Landscape is notion used in ordinary language too with reference to enclosing observed and experienced many senses of vital areas. Important element of quality of life presents in this meaning. Knowledge of opinion about features of landscape granting any (every) claim (demand) ideal, perfect is interesting question. In opinion of students of second year of environmental protection studies ideal landscapes was natural and slightly transformed. Ideal landscapes was perceive with the aid of many senses. Except sense of sight most important was sense of hearing and smell.